

Patrycja Dziubczyńska
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

RECENZJA KSIĄŻKI PIOTRA ZWIERZCHOWSKIEGO „SPEKTAKL I IDEOLOGIA. SZKICE O FILMOWYCH WYOBRAŻENIACH ŚMIERCI HEROICZNEJ”

WYDAWNICTWO RABID, KRAKÓW 2006, WYDANIE I, STRON 226

„Śmierci nie można zrozumieć, można tylko nauczyć się, jak się z nią pogodzić”
- Joseph Campbell

Informacje o autorze:

Patrycja Dziubczyńska - Absolwentka Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego na kierunku: kulturoznawstwo; specjalizacja filmoznauczno-teatrolologiczna. Obecnie studentka II roku studiów MU na kierunku filologia polska; specjalizacja filmoznauczno, a także III roku filologii angielskiej. Wydawca programu autorskiego w pierwszej, studenckiej rozgłośni w Bydgoszczy – Radiu Uniwersytet.

Profesor Piotr Zwierzchowski jest wicedyrektorem Instytutu Filologii Polskiej i Kulturoznawstwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Filmoznawca, filolog i wnikliwy badacz historii kina. Przedmiotem jego zainteresowań jest głównie kino polskie z uwzględnieniem kontekstów ideologicznych, politycznych i społecznych. Zajmuje się również problematyką kina polskiego po drugiej wojnie światowej, w szczególności socrealizmem i kinem lat 60. Recenzowana publikacja to znacząca pozycja w całym dorobku autora, jednakże w tym miejscu należałoby wspomnieć o ostatniej pracy, pod tytułem „Kino nowej pamięci. Obraz II wojny światowej w kinie polskim lat 60.,” która to została uznana za najlepszą książkę filmową 2013 roku i przyniosła autorowi Nagrodę im. Bolesława Michałka. Nie należy jednak zapominać o takich tytułach, jak: „Pęknięty monolit. Konteksty polskiego kina socrealistycznego” (Bydgoszcz 2005), czy też „Zezowate szczęście” (Poznań 2009) traktujące o wartościach moralnych, mitach narodowych

i tożsamości człowieka.

Struktura recenzowanej książki, zaopatrzona wstępem autora, zawiera sześć spójnych rozdziałów (Bohater, który nie może umrzeć; Świadomość śmierci, gotowość na śmierć; W poszukiwaniu sensu śmierci; Śmierć założycielska: pamięć, tożsamość, propaganda; Pożegnanie Dzikiego Zachodu; Patos i kicz, czyli jak umierają bohaterowie), z których każdy zawiera kilka rozbudowanych podrozdziałów. Autor wskazuje, co stanowi centrum jego rozważań odnosząc się do wielu przykładów, jednocześnie popierając je adekwatnymi cytatami. We wstępie zawarte również zostały podziękowania dla osób, które przyczyniły się do powstania i wydania tej książki.

Rozdział pierwszy „Bohater, który nie może umrzeć” analizuje przypadki postaci, które najczęściej poświęcają się, aby ocalić nie tylko najbliższe sobie osoby, ale także całą ludzkość. Sam autor zauważa, że stosunek

kultury popularnej do śmierci bohatera jest dwuznaczny.¹ Oznacza to, że z jednej strony mamy do czynienia z motywem atrakcyjnym wizualnie (szczególnie dla realizatorów), a z drugiej emocjonalnie (szczególnie dla odbiorców). Zaprezentowany w tym rozdziale dyskurs na temat bohatera, który nie może umrzeć pokazuje jak kultura popularna umiejętnie wykorzystuje ten motyw. Czyni z tej śmierci efekt artystyczny, albo w ogóle do niej nie dopuszcza. W kinie bowiem proces śmierci może być odwracalny, albo może on w ogóle nie nastąpić. Nikt nie chce oglądać śmierci bohatera, który de facto ma się pojawić w kolejnych częściach cyklu. Autor posługuje się takimi przykładami, jak: *Maska Zorro* w reżyserii Martina Campbella, *Obcy: Przebudzenie* w reżyserii Jeana-Pierre'a Jeuneta, czy też *Powrót Batmana* Tima Burtona.

Rozdział drugi najlepiej opisuje sam autor, który zauważa, że samo zjawisko śmierci nie stanowi wszakże niczego wyjątkowego. Dopiero jej świadomość wyróżnia człowieka spośród innych istot.² Pojawiają się w tym rozdziale odniesienia do prac profesora Marka Hendrykowskiego, profesora Zygmunta Baumana czy też profesora Jerzego Szyłaka; a także komentarz do człowieczeństwa w filozoficznym rozumieniu. Podkreśla, że to zachowania, postawy i podejmowane przez człowieka decyzje decydują o jego człowieczeństwie i to gotowość na przyjęcie śmierci świadczy o heroizmie.

Kolejny rozdział traktuje o poszukiwaniu sensu śmierci, gdzie profesor zwraca uwagę na odwołania do motywów mitycznych, które jednocześnie tłumaczą śmierć i znajdują dla niej uzasadnienie pozwalając ją tym samym zaakceptować.

„Śmierć założycielska: pamięć, tożsamość, propaganda” to rozdział, w którym autor rozwija definicję mitu w kinie i jednocześnie zauważa, że to właśnie w micie śmierć herosa niesie ze sobą jakieś przesłanie. Próbuje tego dowieść posługując się przykładami z radzieckich czy nazistowskich filmów propagandowych, a także amerykańskich opowieści wykorzystujących mit założycielski Ameryki. To bohater poświęca życie dla sprawy, jego śmierć nie idzie na marne; wręcz przeciwnie – jest odbiciem naszych aspiracji.

W rozdziale piątym profesor wskazuje na śmierć, która została wpisana w istotę westernu od samego początku jego istnienia. Nie zawsze fakt umierania miał wpływ na strukturę filmu bądź też dalszą jego fabułę. Bohaterowie umierali i nadal będą umierać, jednakże spojrzenie w przeszłość za ich sprawą staje się swoistym śladem zapisanym na kartach pamięci. Kino w sposób wręcz perfekcyjny może być odzwierciedleniem tychże spojrzeń, tęsknot i śmierci. „ (...) w westernie obdarzonym swoistą samoświadomością, usiłującym rozliczyć się z własną legendą, śmierć bohatera staje się symbolem odchodzącego świata, pożegnaniem Dzikiego Zachodu.”³

Ostatni rozdział porusza kwestie kinowej śmierci jako wyrazu patosu bądź kiczu. W jakich przypadkach mamy do czynienia z pierwszym zjawiskiem, a w jakich z drugim? Fenomen śmierci stał się tak wszechobecny w kinie, że bardzo trudno zaskoczyć nim widza. Wielokrotnie, za sprawą popkultury umieranie jako doświadczenie egzystencjalne spychane było na drugi plan. Na pierwszy plan wychodził natomiast jej estetyczny i emocjonalny wyraz. Jednakże wciąż ekranowa śmierć może nami wstrząsnąć i w pewnych aspektach nas poruszyć. Za sprawą widowiskowości, prawdziwego spektaklu możemy doświadczać śmierci pięknej, ważnej i w jakimś stopniu dobrej. Przykładem, który podaje Piotr Zwierzchowski jest śmierć głównych bohaterek w filmie Ridley'a Scotta *Thelma i Louise*, która to została przedstawiona w zwolnionym tempie; zagrane zostało to kapitalnie „ich głosy łamią się ze wzruszenia, a mimo to brzmią spokojnie i zdecydowanie [...] decydują się na śmierć w pełni świadome tego kroku”⁴. Co jest więc kiczem? Chociażby śmierć Harry'ego Stampera (w tej roli Bruce Willis), w filmie *Armageddon*, która jest na tyle nachalna, że staje się wręcz śmieszna. Nie pomaga idea, nie pomaga pożegnanie z córką, nie pomagają nawet łzy. W tym rozdziale podkreślone zostało, że wizerunek śmierci heroicznej

1. P. Zwierzchowski, *Spektakl i ideologia. Szkice o filmowych wyobrażeniach śmierci heroicznej*, Wydawnictwo Rabid, Kraków 2006, s. 28.

2. *Ibidem*, s. 41.

3. *Ibidem*, s. 138.

4. *Ibidem*, s. 185.

Recenzja Książki Piotra Zwierzchowskiego...

jest znaczący dla kina i niejednokrotnie decyduje o odbiorze, jednakże jego podstawową funkcją pozostaje nic innego, jak przyjemność oglądania. To w jaki sposób śmierć zostanie pokazana decyduje o tym czy miała ona znaczenie, czy też nie.

Warto zwrócić uwagę w tej książce na odniesienia autora do innych autorytetów w dziedzinie filmoznawstwa, socjologii i nauk humanistycznych. Nie mniej ważne są również cytaty, które pokazują czytelnikowi skalę zjawiska filmowej śmierci nie tylko w kinie polskim, ale także zagranicznym. Układ książki i rozdziałów jest spójny, logiczny i czytelny.

Książka Piotra Zwierzchowskiego stanowi cenne źródło wiedzy naukowej, może jednocześnie być nieocenionym źródłem inspiracji dla adeptów filmoznawstwa i nie tylko. Pokazuje, że kino ma ogromną moc kreacji, bowiem nie pokazuje wielu rzeczy jednocześnie o nich opowiadając. Mówi o życiu, szczęściu, miłości, a także o śmierci. Filmowe przedstawienia pewnych uczuć, wrażeń czy faktów w dużym stopniu kreują nasze wyobrażenia o świecie. Czyż nie istotne jest więc przedstawienie śmierci na ekranie? Jej wymiarów i funkcji? Może przeczytanie tej pozycji sprawi, że odbiorca nie będzie próbował tej śmierci zrozumieć, ale dostrzeże sposób by się z nią w jakiś sposób pogodzić. Warto podjąć nie tylko refleksję, ale również i próbę oswojenia się z tym motywem.

Bibliografia:

1. Bordwell D., Thompson K., *Film Art. Sztuka filmowa. Wprowadzenie*, przeł. B. Rosińska, Warszawa 2011.
2. Katafiasz O., Wojnicka J., *Słownik wiedzy o filmie*, Warszawa – Bielsko-Biała 2008.
3. Mercado G., *Okiem filmowca. Nauka i łamanie zasad filmowej kompozycji*, przeł. R. Mączyński, Warszawa 2011.
4. Zwierzchowski P., *Spektakl i ideologia. Szkice o filmowych wyobrażeniach śmierci heroicznej*, Kraków 2006.